

Spinoza!

vereniging
filosofiedocenten
in het voortgezet
onderwijs

Juni 2022, jaargang 24, nr. 1

Vakvernieuwingseditie met:
*Samenvatting verslagen Regionale
Meedenkessies*

*Andere criteria voor het inleidende vak
'Moderne Filosofie'*

De Jonge Denkers over vakvernieuwing

Juni 2022, jrg 24, nr. 1

Redactie:

Redactie: Chester Vacquier, Jesje
De Schepper, Niels Hexspoor, Olle
Spoelstra

Met bijdragen van:

*Alderik Visser, Carlo Ierna, Desiree
Berendsen, Eline Fennis, Fabienne
Touset, Merel Hoffmann, Suus
Zethof, Wibo van Lanen*

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Bestuur over de vakvernieuwing	4
Mededelingen	6
Samenvatting verslagen Regionale Meedenksessies	7
Nieuwe syllabi en een nieuw examenprogramma	8
Andere criteria voor het inleidende vak 'Moderne Filosofie'	13
Interview Marijne van Dam	16
Interview Hubertus Bahorie	19
Interview Caitlin Ionescu	23
De Jonge Denkers	27
Het krijtje	30
Beste Baruch	31
Agenda	33

Voorwoord, van de redacteur

Beste collega's,

Hoe voelt dat, om nu eens een papieren exemplaar van Spinoza! in handen te hebben? Ook al gaat ons vak over ideeën, het voelt ook wel goed om eindelijk een tastbare versie te hebben. Met dank aan Boom heeft ieder lid van de VFVO een exemplaar ontvangen.

Bovendien is het een belangrijke editie die geheel in het teken staat van de vakvernieuwing. We openen met een bestuursstuk over het proces van deze vakvernieuwing. Daarop aansluitend de samenvatting van de verslagen van de Regionale Meedenksessies. De redactieleden hebben drie docenten, die aanwezig waren bij die sessies, geïnterviewd om nadere toelichting bij hun inbreng.

Alderik Visser praat ons bij over de nieuwe syllabi en het nieuwe examenprogramma. Carlo Ierna, docent aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, vertelt over hoe hij bij het opzetten van het vak 'Moderne filosofie' de canon diverser maakte door andere criteria op te stellen. Hij geeft ons ook tips hoe wij dat zouden kunnen doen.

Hoe denken scholieren eigenlijk over de filosofie examendomeinen en het curriculum? Vier Jonge Denkers geven hun visie. In 'Beste Baruch' een weergave van een discussie onder filosofiedocenten wat er echt wel of juist niet in het nieuwe examencurriculum moet. En uiteraard niet te missen is onze vaste rubriek 'Het Krijtje', ditmaal geschreven door Wibbo van Lanen.

Deze editie is helaas de laatste met mij als redacteur. Ik stop namelijk per september 2022 als bestuurslid. In drie en een half jaar heb ik tien edities gepubliceerd. Daarvoor dank ik ook Jesje de Schepper, Niels Hexspoor en Olle Spoelstra voor de fijne samenwerking. Het lijkt het mij goed om het stokje nu door te geven aan een nieuw bestuurslid.

Wisten jullie trouwens dat ik alle covers van alle edities zelf tekende en schilderde? Als coördinator van de Jonge Denkers en redacteur van dit ledenblad heb ik veel plezier beleefd en veel nieuwe collega's leren kennen. Van waarde zijn voor de vereniging, voor ons filosofieonderwijs, was mijn drijfveer. Tot bij de studiedag!

Ik wens jullie veel leesplezier toe met deze Spinoza!.

Chester Vacquier

Het bestuur over de vakvernieuwing

Hopelijk heb je al gemerkt dat het bestuur van de VFVO een vakvernieuwingstraject geïnitieerd heeft. We zijn begonnen met een ronde door het land, waarin we praten over het huidige examenprogramma. Bij elke vakdidacticus is er een sessie geweest, waar we het gehad hebben over wat we goed vinden aan het examenprogramma zoals het er nu ligt, wat we missen en hoe we het anders zouden kunnen inrichten. We hebben het ook gehad over de vraag of we de domeinen willen behouden of misschien helemaal anders willen gaan werken. Het levert interessante en inhoudelijke gesprekken op. In deze Spinoza! kun je een eerste indruk van de opbrengst hiervan lezen. Waarom doen we dit allemaal eigenlijk? In dit voorwoord wil ik kort de achtergrond bij de proces schetsen.

Het schoolvak filosofie bestaat bijna dertig jaar, afhankelijk van wat je als begin rekent. Het examenprogramma zoals we dat nu kennen, bestaat sinds de invoering van de Tweede Fase in 1998. (1) Dat is op zichzelf al reden genoeg om het programma eens tegen het licht te houden.

Langzamerhand ontstaan er inhoudelijke discussies over het huidige examenprogramma, bijvoorbeeld over de vraag of sociale en politieke filosofie op het vwo een verplicht domein zou moeten zijn en kennistheorie op de havo. Daarnaast komen er vragen op als: missen er hedendaagse discussies binnen de deelgebieden? Universiteiten zijn hun programma's aan het diversifiëren, zou het eindexamenprogramma in het VO dat niet moeten volgen?

In het huidige examenprogramma zijn de begrippen en toonaangevende visies niet gecontextualiseerd, waardoor ze volgens sommige docenten moeilijk toetsbaar zijn. Zou dat anders kunnen? Ook is de plaats van de vaardigheden in het huidige examenprogramma onduidelijk, terwijl vaardigheden in de landelijke kerndoelen een steeds belangrijkere plaats krijgen. Het zou ook goed zijn om te onderzoeken of we beter kunnen expliciteren wat we met de verschillende vaardigheden bedoelen.

We hebben op dit moment geen programma voor het vmbo en geen programma voor de onderbouw. Misschien zouden we dat parallel aan de vernieuwing van het examenprogramma voor havo en vwo kunnen ontwikkelen.

Bovengenoemde redenen zijn allemaal argumenten die voortkomen uit het huidige programma en vanuit onze eigen expertise als filosofiedocenten. Er zijn ook meer politieke redenen om dit proces op dit moment te beginnen. Vanuit OCW komt er een algehele herziening van alle examenprogramma's aan.

Als je al langer docent bent, weet je waarschijnlijk dat tot eind 2019 een proces tot actualisatie van het curriculum heeft plaatsgevonden, onder naam curriculum.nu. Eind 2019 hebben de leraren en schoolleiders die bij dit proces betrokken waren voorstellen ingediend. In 2020 is een wetenschappelijke curriculumcommissie ingesteld die zich over de voorstellen van curriculum.nu gebogen heeft. Deze commissie heeft het ministerie

van OCW in 2021 geadviseerd om de voorstellen als bouwstenen te gebruiken bij de actualisatie van onderwijsdoelen, en heeft hierbij de voorstellen van kritisch commentaar voorzien. In december 2021 heeft SLO van het ministerie van OCW opdracht gekregen om te starten met de actualisatie van een aantal examenprogramma's. Voor de vakken Nederlands, moderne vreemde talen, wiskunde, natuurwetenschappelijke vakken en maatschappijleer/burgerschap is die actualisatie inmiddels van start gegaan.

Een bijgesteld curriculum moet leiden tot een breed curriculum voor leerlingen, waarbij ruimte is voor leraren en scholen om eigen keuzes te maken.

De bedoeling van deze actualisatie is onder meer om de kerndoelen zodanig te formuleren dat ze een landelijk kader vormen en dat ze bruikbaar zijn op schoolniveau. Een bijgesteld curriculum moet leiden tot een breed curriculum voor leerlingen, waarbij ruimte is voor leraren en scholen om eigen keuzes te maken. De gedachte is dat bij de bijstelling van de eindtermen overladenheid tegengegaan

kan worden door te werken met een vooraf vastgestelde ontwerpruimte per vak. Het advies van de wetenschappelijke curriculumcommissie is om het curriculum zoveel mogelijk in samenhang bij te stellen om versnippering, overlap en overladenheid te voorkomen.

Het ministerie van OCW heeft SLO de opdracht gegeven om de huidige examenprogramma's in het voortgezet onderwijs bij te stellen. Dit moet leiden tot concept-examenprogramma's die per vak in zogenoemde eindtermen beschrijven wat leerlingen moeten kennen en kunnen, en hoe deze leerstof is verdeeld over het centraal en het schoolexamen. De concept-examenprogramma's worden wettelijk vastgesteld en gelden daarmee voor alle leerlingen en scholen in het voortgezet onderwijs. Op basis van deze opdracht ontwikkelt SLO instructies voor de vernieuwingscommissies. De concept-examenprogramma's worden opgesteld in nauwe samenwerking tussen leraren, lerarenopleiders/vakdidactici en curriculumexperts. Hiervoor wordt in samenwerking met onder meer de vakverenigingen en lerarenopleiders/vakdidactici vakvernieuwingscommissies ingericht.

Filosofie zit in de tweede tranche, die op zijn vroegst in 2023 begint. Dan wordt er een vakver-

nieuwingscommissie filosofie ingesteld. De bedoeling van ons als bestuur is om, voordat dat traject begint, een door de hele vereniging gedragen programma, of in elk geval uitgangspunten, voor een programma te hebben liggen. Wij hebben contact met het ministerie, SLO en CvTE over dit proces. De vereniging en het bestuur gaan niet over de examenprogramma's, de kerndoelen of eindtermen. Tegelijkertijd is een breed gedragen advies van de vakvereniging voor een vakvernieuwingscommissie natuurlijk waardevolle input.

Informatie over het vakvernieuwingsproces kun je vinden via: www.curriculumcommissie.nl/documenten, met name de "Factsheet over de curriculumcommissie en haar werkzaamheden".

Desiree Berendsen, namens het bestuur
voorzitter@vfvo.nl

(1) Oosthoek, D. (2021). 'Een halve eeuw filosofie in het voortgezet onderwijs in Nederland'. In D. Berendsen, N. Kienstra, K. Poortier & F. Rombout (red.), *Filosofie op school; handboek vakdidactiek filosofie* (p. 35). Amsterdam: Boom

Syllabi op examenblad.nl

Mededelingen

Op de algemene ledenvergadering (ALV) van 7 april 2022 is de statutenwijziging van de VFVO aangenomen. Na de stemming is met het quorum van tenminste 67 het nodige aantal stemmen behaald. De wijziging betreft het volgende:

- Het lidmaatschap wordt opengesteld voor tweedegraads bevoegde docenten (artikel 4);
- Er wordt een wettelijk verplichte regeling over bestuursbevoegdheid in geval van ziekte, verhindering of een tegenstrijdig belang van bestuursleden toegevoegd (artikel 8 lid 8-10);
- Er wordt een regeling over digitaal vergaderen en elektronisch stemmen toegevoegd (die nu is opgenomen in de coronanoodwet, die vermoedelijk binnenkort wordt ingetrokken) (artikel 8 lid 7 en artikel 15 lid 3).

Samenvatting verslagen Regionale Meedenksessies

Op vrijdag 6 mei heeft een deel van het bestuur de verslagen van alle regionale meedenksessies (in Amsterdam, Leiden, Groningen, Nijmegen, Tilburg en Utrecht) met elkaar vergeleken. De overlappende aandachtspunten hebben we samengebracht tot zes principes.

Principe 1: De bedoeling van filosofie onderwijs / het schoolvak filosofie in het VO

Leerlingen leren zelf te denken, vanuit een open houding zich te verhouden tot verschillende perspectieven, met behulp van filosofische tradities.

Principe 2: Examenprogramma vanuit thematische domeinen en vragen

Er zijn twee scenario's uit te werken: domeinen en thematische modules. Hierbij moet er aandacht worden besteed aan diversifiëring van het curriculum. De subdomeinen in de syllabus zouden hierbij vanuit thema's en vanuit toonaangevende vragen, minder vanuit begrippen, begrippenparen en toonaangevende visies kunnen worden uitgewerkt. Er is een grote behoefte de keuzevrijheid voor het schoolexamenprogramma te behouden.

Principe 3: Het ideale examenprogramma voor het schoolvak filosofie

- a. Vwo: voeg sociale/politieke filosofie toe.
- b. Havo: voeg praktische kennisleer toe. Bijvoorbeeld: hoe je te verhouden tot een post-truth samenleving?
- c. Vmbo: er is behoefte aan meer handvatten.
- d. Onderbouw VO: er is behoefte aan meer handvatten.

Principe 4: Volgorde van de domeinen duidelijker expliciteren

Zeker voor beginnende docenten is het prettig dat er aangegeven is welke volgorde aanbevolen is.

Principe 5: Filosofische vaardigheden expliciteren

Vaardigheden zonder inhoud zijn leeg, inhoud zonder vaardigheden is doelloos. Een aantal filosofische vaardigheden die nu in het subdomein A staan, zouden moeten worden geëxpliciteerd.

Principe 6: Benadruk de overlap met Burger-schap en Digitale Geletterdheid

De filosofische houding die in de lessen filosofie wordt nagestreefd heeft namelijk veel raakvlakken met de houding voor actief burgerschap die is geformuleerd in de nieuwe wet Burgerschap. Voor Digitale Geletterdheid, zoals geformuleerd in 'Ontwerpruimte voor ontwikkeling van examenprogramma's' (SLO), liggen er kansen. Zie het bovengenoemde post-truth voorbeeld.

Nieuwe syllabi en een nieuw examenprogramma

Kwesties door de community

In maart 2022 verscheen de voorlopig vastgestelde syllabus voor de examens vwo vanaf 2024. In dezelfde maand startte ook een traject om voor het havo voor 2026 een nieuwe syllabus gereed te hebben. Heel lang al is de verwachting dat er een startschot komt voor een herziening van de examenprogramma's. Voor filosofie is dat nog niet gelost, maar voor onder andere Nederlands, moderne vreemde talen en ook maatschappijleer gaan in april van dit jaar al wel vakvernieuwingscommissies aan de slag. De community van filosofiedocenten heeft daarmee nog een jaar, misschien twee, om na te denken om de komende vernieuwingscommissie te voeden met ideeën. De VFVO startte in maart ook al regionale gesprekken hierover op. Om die en alle volgende gesprekken over het examenprogramma mede richting te geven ga ik hieronder in op de totstandkoming van de syllabus vwo 2024 en de kwesties en discussies die dat opleverde en ongetwijfeld zal opleveren. Dat leert ons mogelijk lessen voor de syllabus havo 2026, maar zeker ook voor het te ontwikkelen curriculum. Hoe dat eruit zal komen te zien is uiteindelijk aan de vakvernieuwingscommissie, gevoed door de vakgemeenschap. Niettemin lijkt het relevant om ook de adviezen die de nieuwe leergebieden

den Burgerschap en Digitale Geletterdheid aan filosofie geven hier alvast te bespreken.

Mens en Techniek

Met het verschijnen van de syllabus havo 2022 over democratie is filosofie als schoolvak verder genormaliseerd. Eerder gaf de Bestuurscommissie Filosofie in het Voortgezet Onderwijs auteurs de opdracht een boek te schrijven rond een thema. Dat boek leverde vervolgens de basis voor de eindtermen, waarop het examen werd geënt. Zoals bij alle andere examenvakken is er nu een syllabuscommissie waarin docent-leden zitting hebben, deels op verzoek van het College voor Toetsing en Examens (CvTE), deels op voordracht van de VFVO. De commissie heeft een onafhankelijke voorzitter en er zijn twee adviseurs - zonder stemrecht - namens CITO en SLO, waarbij de laatste ook dienst doet als secretaris. Samen produceren zij met de syllabus een basistekst met corresponderende eindtermen die de eindexamenstof nauw omschrijven. Docenten en methodenmakers staat het vrij die tekst zelf te interpreteren, aan te kleden en te didactiseren.

In verband met de eerste vwo-syllabus in deze nieuwe stijl deed de commissie eind 2019 een oproep aan docenten en andere geïnteresseerden om met voorstellen te komen voor thema's op het snijvlak van antropologie en wetenschapsfilosofie, liefst met aandacht voor techniek. Uit de acht inzendingen werd het voorstel van Kirsten Poortier over 4E-cognitie gekozen, dat het meest bijdetijds leek en op de maat van het vwo gesneden. Duidelijk was wel dat cognitie alleen niet een hele syllabus zou kunnen vullen en 4E ingebed zou moeten in een groter verhaal over mens, techniek en zelfervaring. Snel was ook duidelijk dat Plesner, belangrijk voor de antropologie en de techniekfilosofie, en (nu nog) een van de kenmerkende posities in het examenprogramma, er een rol in zou spelen, en waar mogelijk ook Nederlandse auteurs over techniekfilosofie. Over de precieze structuur om een en ander in te presenteren, en de precieze posities en tekstfragmenten die daarin dan een plek kunnen krijgen is de commissie daarna lang in gesprek geweest. Ook de condities speelden daarin een rol: na een paar sessies live ging het ontwikkelproces begin 2020 online, waarmee de relatie 'mens en techniek' de commissie ook zelf flink parten ging spelen.

“Het doel om met de syllabi-nieuwe-stijl de uitdijende examenlast te begrenzen lijkt met het beperken van het aantal posities en eindtermen enerzijds wel, maar door het diversifiëren van de stof anderzijds dus ook niet te zijn behaald.”

Keuzes

In juni 2021 werd de syllabus in een eerste concept digitaal aan het veld voorgelegd. Forse feedback kwam er echter al voordat die veldraadpleging gesloten en verwerkt was. In een goed getimed artikel in De Groene Amsterdammer kaartten Heleen de Booij en Kiki Varekamp de witte mannelijkheid van de filosofische canon aan, en demonstreerden dat ook aan de hand van de concept-syllabus: wel een paar, maar te weinig vrouwen, en opnieuw geen enkele filosoof met een niet-westers perspectief (De Booij & Varekamp, 2021).

Wat de commissie betreft was dat niet bewust en ook niet gewild: van meet af aan was het een belangrijk uitgangspunt dat vrouwelijke en niet-westerse denkers een plek in de syllabus zouden krijgen. Namen en teksten van vrouwelijke denkers hebben in verschillende tussenversies ook op papier gestaan, maar hebben de conceptversie niet gehaald

– gedeeltelijk on- of onderbewust, gedeeltelijk ook om niet in de sociale of politieke filosofie terecht te komen – dat immers geen examenthema is in het vwo. Ook inbedding van oosterse filosofie is vaak ter tafel gekomen en even vaak verworpen: voor ons en voor veel docenten is het moeilijk zulke posities goed te verstaan of weer te geven, temeer omdat er ook niet veel Nederlandse experts zijn die dat kunnen en dus de teksten kunnen checken.

Het artikel van Heleen en Kiki en ook de feedback die we kregen van een luttel negentien (!) docenten werkte als een wake up call, zoals de commissie dat ook in de uitgebreide verantwoording schrijft. In de eindversie vervangt een inleiding op de fenomenologie van de filosoof en choreograaf Maxine Sheets-Johnstone in hoofdstuk 1 de als moeilijk ingeschatte teksten van Husserl en Merleau-Ponty. Daarnaast is er in datzelfde inleidende hoofdstuk plaats ingeruimd voor Simone de Beauvoir en Franz Fanon, ten koste van de teksten van Descartes. Dat zijn verdedigbare keuzes, maar ze roepen tegelijk vragen op die we, zeker in de aanloop naar een nieuwe syllabus en een nieuw examenprogramma, ook in breder verband moeten stellen en bespreken.

Ambigüiteiten

Ook in de conceptversie, zo stelden Heleen en Kiki terecht vast, verwees de syllabus vwo nog maar in zeer beperkte mate naar de zogenoemde kenmerkende posities – de ‘canon’ van het filosofieonderwijs zoals vastgelegd in het examenprogramma. Eindexamenthema’s en sinds kort dus ook syllabi zijn daar *grosso modo* wel een verbreding van, maar in veel mindere mate een verdieping op. Dat heeft mogelijk te maken met het feit dat die kenmerkende posities wat gedateerd aandoen, maar geheel onproblematisch is het niet. Naar de letter van de wet – en dat is een examenprogramma – moet de examenstof een verdieping zijn op dat wat in vwo 4 en 5 al geleerd is. Vergeet niet dat het geheel aan kenmerkende posities formeel ook nog steeds tot die examenstof behoort – tot tien procent van de vragen op het centraal examen kan daarover gaan. Des te minder een syllabus dus een verdieping is van het al geleerde, des te zwaarder de omvang van het examen feitelijk wordt. Het doel om met de syllabi-nieuwe-stijl de uitdijende examenlast te begrenzen lijkt met het beperken van het aantal posities en eindtermen enerzijds wel, maar door het diversifiëren van de stof anderzijds dus ook niet te zijn behaald.

Een en ander roept vragen op over de aard, omvang en status van de filosofische ‘canon’ in het examenprogramma en van canonieke kennis op zich – vragen die in De Groene al pregnant en voldoende gesteld zijn. Daar horen mogelijk ook wedervragen bij. Door de late aanpassingen aan de syllabus zullen de cohorten vwo 2024 – 2027 voor hun centraal examen bijvoorbeeld geen enkele tekst van een canonieke filosoof van de categorie Plato, Aristoteles, Kant, enzovoort moeten doorploeteren. Dat is misschien niet erg, maar dat is wel een breuk met een traditie waar je het over kunt hebben, ook in relatie tot de kwalificerende functie van filosofie op het vwo.

Waar bovenstaande overwegingen vrij technisch van aard zijn, speelde bij de keuze voor een tekstfragment van Franz Fanon zo veel ingewikkeldheden op, dat we er als commissie geen consensus over hebben kunnen bereiken. Hoezeer het hierbij ook om een specifiek probleem ging en in de klas hopelijk ook zal gaan – een geautoriseerde, maar omstreden vertaling met het n-woord erin – lijkt het als casus ook een voorafschaduw van discussies die mogelijk nog komen gaan. Het ‘dekoloniseren’ van canons en curricula is niet alleen maar vanzelfsprekend, en zal ook ambiguïteit, strijd en pijnlijke keuzes opleveren. Het mag zijn dat filosofiedocenten bij uitstek geschikt zijn om leerlingen de ambiguïteitstolerantie aan te leren die nodig is om postkoloniaal te kunnen samenleven. Tegelijk zijn zij zelf allesbehalve een diverse groep en hebben zij, net als de commissie, door de bank genomen toch wel zo’n zes of zeven vinkjes (Luyendijk, 2022).

Milieu-ethiek

De actualisering van het examenprogramma filosofie zal in 2023, mogelijk 2024 van start gaan en zo’n twee jaar duren. In 2026 is het echter alweer tijd voor een nieuwe syllabus havo. Dat lijkt ver weg, maar dit soort processen kent lange termijnen: het ontwikkelen van een nieuwe syllabus kost al snel anderhalf jaar, en dan moet er nog tijd over zijn voor methodemakers om materiaal te produceren en voor docenten om zich na te scholen en voor te bereiden. In dat licht is er zelfs enige haast geboden, en is ervoor gekozen om af te wijken van het recent ontwikkelde protocol. Het CvTE heeft het bestuur van de VFVO gevraagd met een aantal thema-voorstellen te komen voor een nieuwe stofomschrijving voor het havo als verdieping en verbreding van het Domein C over ethiek. In samenspraak met de adviseurs van Cito en SLO is daarbij gekozen voor milieu-ethiek als een breed, aansprekend en actueel thema, dat bovendien relatief veel ruimte maakt voor niet-westerse posities.

In de vorige twee rondes hebben filosofiedocenten de rol als hoofdauteur van de syllabus op zich genomen. Bij wijze van experiment is voor deze syllabus een schrijversgroep, verbonden aan de Universiteit Wageningen en de Radbouduniversiteit gevraagd om met een inhoudelijk voorstel in een herkenbare structuur te komen, en dat in samenspraak met de nieuwe commissie verder uit te werken. Een van de drie schrijvers, Lowieke Vermeulen (WUR) zal zitting nemen in de commissie, die wordt voorgezeten door vakdidacticus Floor Rombout (UU). Overige leden zijn vanuit de VFVO Djamilia Nobach, Cor-

“Het ‘dekoloniseren’ van canons en curricula is niet alleen maar vanzelfsprekend, en zal ook ambiguïteit, strijd en pijnlijke keuzes opleveren.”

neel van Rijn en Olle Spoelstra, namens Cito Stijn Ockeloen en namens SLO ondergetekende. Als deze nieuwe opzet zo werkt als hij bedacht is, dan ligt er voor de zomervakantie van 2023 alweer een nieuwe concept-syllabus, waar jullie dan in groten getale op kunnen reageren.

Examenprogramma

Te zijner tijd zal hopelijk duidelijk zijn wanneer ook het examenprogramma, dat onder de verantwoordelijkheid valt van SLO, geactualiseerd kan worden. Zoals ik in de inleiding al opperde heeft het zin om de vragen die je aan en rond zo’n nieuw programma kunt stellen nu al te bespreken. Handhaven we voor de domeinen de bestaande indeling in subdisciplines? Willen we nog een set aan ‘kenmerkende posities’ als basis van het program en zo ja, welke zijn dat dan wel en welke niet (meer), en welke rol mogen of moeten ze in het eindexamen spelen? Handhaven we de eis dat ook havisten primaire teksten lezen en zo nee, wat kan er in plaats daarvan borgen dat de uitdaging voor hen dezelfde blijft? Voor de nieuwe examenprogramma’s is voorzien dat opbouw ervan in de verschillende schoolsoorten zo identiek mogelijk zal zijn, onder andere om doorstroom te bevorderen. Hoe kunnen we in dat licht het werkbare verschil tussen havo en vwo in de examenprogramma’s handhaven en die gewenste doorstroom faciliteren? Tenslotte is filosofie, samen met de klassieke talen en enkele kunstvakken, nog een van de weinige vakken met wisselende examenonderwerpen. Daar zijn goede argumenten voor,

maar zeker ook argumenten tegen, en de vakvernieuwingscommissie zal duidelijk moeten maken hoe ze die tegen elkaar afweegt. Sommige van deze vragen zijn technisch, andere ook meer fundamenteel van aard – ze raken de essentie van wat filosofisch kennen en spreken is, en wat dat op de middelbare school voor leerlingen wil betekenen.

Andere impulsen om na te denken over examenprogramma filosofie komen van de nieuwe leergebieden Burgerschap (BU) en Digitale Geletterdheid (DG). Burgerschap is een algemene opdracht aan de school die duidelijker verankerd gaat worden, ook in de curricula van verschillende vakken. In de bovenbouw betreft dat allereerst maatschappijleer, dat dit jaar al gaat werken aan een nieuw en ook uitgebreider examenprogramma. Startend vanuit de burgerschapsopdracht zijn er daarnaast adviezen voor de vakvernieuwingscommissies van andere vakken en ook aan scholen om de verantwoordelijkheid ervoor breder in de school te kunnen dragen (Visser & Gelinck, 2021). Datzelfde geldt ook voor het andere nieuwe leergebied DG. De kennis en vaardigheden die daarmee gemoeid zijn zullen in de bovenbouw voor een belangrijk deel een plek moeten krijgen in de programma's van bestaande vakken – waarbij er qua DG in havo en vwo mogelijk nog een restant Informatica voor iedereen overblijft (De Vries & Van Rooijen, 2021).

De adviezen aan de vakvernieuwingscommissies zijn vanzelfsprekend niet dwingend; het zijn uitnodigingen om te onderzoeken of aspecten van

BU en DG verbonden kunnen worden met het vakconcept van in dit geval filosofie. Gratiut zijn ze echter ook niet: de ambitie om de beide leergebieden duurzaam zichtbaar te maken is groot, ook in de programma's van de bovenbouw. Mede omdat een deel van wat er in verband met Burgerschap geambieerd wordt niet heel gemakkelijk is in te passen in de bovenbouw met zijn wat brokkelige structuur en zijn toetsgerichte cultuur is er een algemene aanbeveling aan scholen om-trent (onder andere) filosofie:

“... [M]oeilijk meetbare of toetsbare elementen van examenprogramma's [zullen] in de bovenbouw mogelijk niet de blijvende aandacht krijgen die ze verdienen. Voor scholen waar dit op de roosters staat bieden meer bespiegelde vakken als filosofie en levens-beschouwing zich aan als middelen om [...] meer 'zachte' onderdelen structureel in te bedden in hun schooleigen burgerschapsplan. Aan scholen waar dat niet op de roosters staat, lijkt het aan te bevelen zulke of soortgelijke bespiegelende vakken of inhouden in welke vorm dan ook juist in de bovenbouw aan jongvolwassenen aan te bieden.”

In verband hiermee lijkt het goed te vermelden dat er een ander belangrijk, en ook actueel knelpunt is in de bovenbouw, namelijk dat seksueel-relationale vorming er moeilijk een vaste plek kan krijgen (DUO, 2022; Rutgers, 2022). Biologiedocenten, mentoren en ook scholen nemen daar wel een taak in, maar die is niet feitelijk belegd en dus is het toeval of leerlingen er iets over krijgen aangebo-

den of niet. Ook als het een druppel op de spreekwoordelijke gloeiende plaat zal zijn, kunnen filosofiedocenten hier desgewenst een rol in nemen, zoals onder andere Floris Velema en – opnieuw – Kiki Varekamp recent lieten zien (Varekamp & Velema).

In aansluiting op de voorstellen voor Burgerschap, en ook op de aanbevelingen die docenten en vakdidactici filosofie eerder al, in 2019 voor de bovenbouw deden, luiden de meer concrete adviezen voor de komende vakvernieuwingscommissie:

1. Onderzoek in verband met het vraagstuk van de 'post-truth society' op welke manieren aspecten van kentheorie en wetenschapsfilosofie ook op het havo op een gepaste manier aan de orde kunnen worden gesteld.
2. Laat leerlingen standpunten onderbouwen en idealen verantwoorden als het gaat om maatschappelijke en technologische ontwikkelingen en vraagstukken.
3. Onderzoek de mogelijkheden om in een of in beide programma's aspecten van mediatheorie, al dan niet in relatie tot techniekfilosofie, aan de orde te stellen.
4. Behoud ethiek als kerndeel in de examenprogramma's van havo en vwo; overweeg sociale filosofie ook voor het vwo als kerndeel in de examenprogramma's op te nemen.
5. Overweeg of vraagstukken rond identiteit en diversiteit een meer zichtbare plek kunnen krijgen in de examenprogramma's. Een meer diverse en regionaal gespreide set aan kenmer-

kende filosofische posities lijkt zich hiervoor te lenen, en biedt leerlingen mogelijk ook meer identificatiemogelijkheden dan de huidige set.

De adviezen van Digitale Geletterdheid zijn minder ambitieus maar overlappen voor een groot deel met die van Burgerschap. In net iets andere bewoordingen geven ze een vakvernieuwingscommissie filosofie dezelfde adviezen mee als hierboven genoemd onder 2 en 3 en voegen daar nog aan toe:

6. *Zoek naar mogelijkheden om aspecten van de werking van (digitale) media en (digitale) technologie, waaronder AI, te verbinden met dan wel te onderzoeken onder antropologische, ethische, kentheoretische en wetenschapsfilosofische perspectieven.*

Deze adviezen veronderstellen, zoals dat in 2019 nog een nadrukkelijke wens was, dat een nieuw examenprogramma filosofie in grote lijnen zal lijken op het oude, met aanpassing van details in - bijvoorbeeld - de kenmerkende posities. Inmiddels zijn we al bijna drie jaar verder, en klinken er ook hele andere stemmen rond de gewenste inhoud van filosofie in de bovenbouw en hun ideale ordening. Dat beloven dus spannende gesprekken te worden. Laten we die snel verder voeren!

Alderik Visser
Curriculumontwikkelaar SLO
Secretaris syllabuscommissies filosofie havo en vwo
(op eigen titel)

Booy, H & Varekamp, K. (2021). Diversiteit als toetje. Heeft het filosofieonderwijs een probleem? De Groene Amsterdammer, 1 september 2021.

<https://www.groene.nl/artikel/diversiteit-als-toetje>

DUO (2022). Relationele en seksuele vorming in het vo. <https://rutgers.nl/wp-content/uploads/2022/02/Rapportage-Rutgers-Relationele-en-seksuele-vorming-in-het-VO-7-februari-2022-DEF.pdf>

Luyendijk, J. De zeven vinkjes. Hoe mannen zoals ik de baas spelen. Uitgeverij Pluim

Rutgers Stichting (2022). Docenten willen meer aandacht voor seksuele vorming in het onderwijs. <https://rutgers.nl/nieuws/docenten-willen-meer-aandacht-voor-seksuele-vorming-in-onderwijs/>

Varekamp, KL & Velema, F. (2022). Seks, drugs en Rock'n Roll. Een boeiende ingang naar filosofie. ONZ-Magazine, februari 2022. Pagina 10-11. <https://www.onderwijsnetwerkwidholland.nl/magazines/#onz-magazine-alfabetagama-1-2022/1/>

Visser, A. @ Gelinck, C. (2021). Startnotitie Burgerschap in de bovenbouw. SLO. <https://www.slo.nl/documenten/@20064/startnotitie-burgerschap/>

De Vries, H. & Van Rooyen, L. (2021) Startnotitie Digitale Geletterdheid. SLO. <https://www.slo.nl/documenten/@20065/startnotitie-digitale-geletterdheid/>

Andere criteria voor het inleidende vak ‘Moderne Filosofie’

Doordat ik de afgelopen jaren allerlei varianten van het vak “Geschiedenis van de Moderne Filosofie” (ruwweg 1500-1900) moest geven, heb ik me doorlopend bezig moeten houden met de criteria op grond waarvan ik mijn materialen moest kiezen. Welke filosofen moesten er per se in en hoe kon ik die op een begrijpelijke manier aan elkaar knopen in een beperkte hoeveelheid onderwijstijd?

Om dat grondig aan te pakken heb ik toen een Comenius Fellowship aangevraagd voor de herziening van de inhoud en methode van mijn inleidende vak “Moderne Filosofie” aan de VU. Waarom vond ik dit nodig? Welke rol speelt de canon hierin, en wat zijn de mogelijke uitkomsten voor het filosofieonderwijs op alle niveaus?

De canon lijkt een overzichtelijk verhaal te bieden om op terug te vallen: de moderne tijd begint met de renaissance en de wetenschappelijke revolutie. Daarna de strijd

tussen rationalisten en empiristen die door Kant wordt opgelost. Dan bevat de rest van de 19de eeuw vooral reacties op Kant en het Duitse Idealisme, en dan komen we al de grondleggers van de analytische en continentale stromingen tegen. Klaar. Een duidelijke selectie en een duidelijk verhaal. Niets mis mee, toch? Zijn dit soms niet de “beste” filosofen, de meest bekende en invloedrijke?

Verzuiling in de geschiedenis van de filosofie

Het probleem is niet zozeer wie er wel in zit, maar vooral wie er niet in zit en waarom. Laten we beginnen met de Europese traditie zelf. Door de lenzen van rationalisme en empirisme delen we de vroegmoderne filosofen uitsluitend in naar hun epistemologie. Als we een andere vraag zouden stellen, zoals: “is materie een substantie?” (Descartes & Locke: Ja! Berkeley & Leibniz: Nee!) of: “bestaat causaliteit?” (Hume: Nee! Leibniz: Ja!) zouden we andere

Carlo Ierna heeft filosofie gestudeerd aan de Universiteit Utrecht (1998-2002) en is gepromoveerd aan de Katholieke Universiteit Leuven (2004-2009). Sinds kort is hij Universitair Docent aan de Vrije Universiteit Amsterdam en Onderzoeker aan de Radboud Universiteit. Naast de hervorming van het vak Moderne Filosofie doet hij onderzoek naar de School van Brentano en de verbanden tussen de geschiedenis van de filosofie, psychologie, en kunstmatige intelligentie.

“De canon is niet representatief voor de historische feiten en kan dus geen leidraad meer zijn.”

scheidslijnen trekken, waar rationalisten en empiristen vrolijk zij aan zij staan. Andere auteurs laten zich niet zo makkelijk indelen (Bruno? Conway? Reid?), de scholastiek en het Aristotelisme overleven alle moderne innovaties (Campanella, Suarez, Trendelenburg), en er zijn talrijke filosofen buiten Frankrijk, Duitsland, en Engeland (Vico, Comenius, Jonston, etc.). Ik kreeg het gevoel dat het verhaal dat ik voor mijn studenten ophing niet helemaal eerlijk was. Trokken we niet eerst de verhaallijn en zochten we dan pas de punten erbij? Vrijwel alle historische overzichtswerken volgen echter ongeveer deze verhaallijn.

Tegelijkertijd vielen mij boeken op die volstrekt daarvan losstaande, parallelle verhalen vertelden: geschiedenissen van vrouwelijke filosofen, van Chinese en Indische filosofen, etc. Het leek wel alsof de geschiedenis van de filosofie verzuilde: iedereen had zijn eigen geschiedenis, in hermetisch gesloten silo's die niet met elkaar communiceerden. Dit kon niet kloppen: al die mannelijke en vrouwelijke filosofen leefden tenslotte zij aan zij; al sinds de Romeinen waren er contacten en handel tussen Europa, China, Afrika, enz. Al die zuilen waren wel degelijk communicerende vaten. De feitelijke geschiedenis moet dus altijd al diverser zijn geweest, maar zo vertelde niemand het verhaal. Vooral hier in Europa werd onze geschiedenis als dé geschiedenis verkocht. Terwijl de onderwijsopdracht van mijn vak goed beschouwd

niet “Europese” of “mannelijke” filosofie is, maar “moderne filosofie”: overal en door iedereen, inclusief niet-Europese en niet-mannelijke filosofen.

Omgekeerde chronologie

Om los te komen van het dominante verhaal, probeerde ik een ander perspectief in te nemen. Het doel was niet “sleep er diversiteit met de haren bij”, maar “corrigeer voor de genegeerde diversiteit”. Het traditionele verhaal beschrijft invloed en reactie: Descartes schreef iets, en toen weersprak Locke dat, en toen weerlegde Leibniz hem, en toen bouwde Kant daarop voort, en toen reageerden de Duitse Idealisten daarop, etc.. Zo lijkt de lijn al vast te staan. Maar wat als we dat omdraaien en van de effecten naar de oorzaken kijken? We lezen een tekst en verbazen ons: waarom zegt hij dat? Wij staan aan het einde van de keten: waarom niet vanuit het heden terugblikken en stapje voor stapje de geschiedenis in gaan? Misschien dat we dan andere dingen opmerken en bekende ijkpunten er anders uitzien. Allicht kunnen we ons dan beter verplaatsen in filosofen die, net als wij, alleen terug konden kijken en niets wisten over wie ze ooit zouden gaan beïnvloeden of wiens voorloper ze zouden blijken te zijn.

De omgekeerde chronologische volgorde heeft nog meer voordelen. Van “en toen, en toen” gaan we naar “Waarom?”, de nadruk ligt meer op verklaring. We zien dat effecten vaak vele oorzaken

(kunnen) hebben gehad. Van invloed switchen we naar receptie. Hoe kijken wij naar het verleden en hoe keken historische auteurs naar het verleden? Du Châtelet had minder invloed dan Kant, maar zeker niet een minder interessante receptie van Descartes, Leibniz, en Newton. Zo beseffen we duidelijker dat we niet alleen passieve ontvangers van invloeden zijn, maar dat wij door selectie en interpretatie ons verleden actief vormen. Het is dubbelop ónze geschiedenis: zij heeft ons gevormd en wij (als historici) hebben haar gevormd.

Eerdere canceling ongedaan maken

Invloed blijkt een buitengewoon dubieus criterium om een filosoof op te nemen in de canon. Invloed kan gekocht worden, door toeval ontstaan, door de juiste connecties, door macht, etc. Zo laten we onze canon afhangen van wat vroeger belangrijk werd geacht. Waarom zouden wij echter de vooroordelen van onze voorgangers overnemen? Waarom zouden het seksisme, racisme, eurocentrisme, etc. van 19de-eeuwse historici maatgevend moeten zijn voor ons? Wat de oudere generaties historici bij elkaar geraapt hebben als canon, kunnen en mogen wij in vraag stellen, in het licht van nieuwe ontdekkingen, uitgaves, vertalingen, interpretaties, etc.

Er is allicht niet zoveel mis met witte mannen qua witte mannen in de canon, maar wel met de canon als geheel als deze uitsluitend witte mannen bevat.

Als er, om ruimte te maken voor iets anders, een witte man uit zou moeten, dan is dat geen geval van “cancelen”, maar meer een geval van eerdere canceling ongedaan proberen te maken. We weten inmiddels dat er een heleboel (vooral niet-Europese en niet-mannelijke) auteurs en tradities met oneigenlijke argumenten buiten de canon zijn gehouden. Moeten we dat blijven bekrachtigen?

Oude criteria afschaffen

Ik verwacht niet dat we dat (in een inleidende overzichtscursus van een paar weken) zomaar eventjes weer goed kunnen maken. Wel kunnen we ons kritischer verhouden tot discriminerende geschiedschrijving en een kritische houding overdragen aan de volgende generatie. Daarom stel ik ook geen nieuwe, alternatieve canon voor, wat zou bijdragen aan de verzuiling, maar nieuwe criteria, of nog beter: stel ik voor oude criteria af te schaffen.

Beschouw de canon niet meer als normatief. Het is niet de verzameling “beste” filosofen en hoort dat ook niet te zijn. Een atlas bevat niet alleen de beste landen en een woordenboek niet alleen de beste woorden, zo hoort ook een overzicht van de geschiedenis van de filosofie niet alleen de beste filosofen te bevatten. De canon is niet representatief voor de historische feiten en kan dus geen leidraad meer zijn. Als we de canon kritisch in vraag willen kunnen stellen, mogen we de canon zelf niet als criterium gebruiken, dat zou een cirkelredenering zijn. Daarnaast kunnen we ook niet pretenderen een totaal neutraal, objectief perspectief te hebben.

Wij redeneren niet meer en niet minder uit ons *hic et nunc* dan Kant, maar we kennen onze eigen gesitueerdheid beter dan die van Kant.

Dan moeten daarbij niet de complexiteit van onze eigen tijd overschatten en die van het verleden onderschatten. Globalisering bestaat niet pas sinds mid jaren '90, bij gratie van het internet. Onderzeese kabels verbonden toen al meer dan een eeuw alle continenten met elkaar. Vertalingen van Paulsens werken waren vrijwel onmiddellijk beschikbaar van Amerika tot China, waar ze invloed hadden op de pre-Marxistische Mao. Leibniz las boeken over logica uit Mexico en samenvattingen van Chinese filosofie. Historische filosofen putten allicht uit diversere bronnen dan wij soms aannemen.

De vaders van scholen en stromingen zijn meestal ook gewoon kinderen van hun tijd. Niet eenzame pioniers en helden, maar ook niet dwergen op de schouders van reuzen. Als dat al zo is, dan dwergen op de schouders van vele andere dwergen (v/m).

Praktijkoefening: verwijzingen analyseren

Aan de hand van deze oefening kunnen we kijken hoe auteurs op hun bronnen voortbouwen en zich tot de geschiedenis verhouden. Hoeveel geschiedenis hebben we nodig om een tekst te begrijpen?

- Neem een primaire tekst (uit de geschiedenis van de moderne filosofie) en kijk naar de verwijzingen in citaten en voetnoten. Deze wijzen

allemaal terug in de tijd. Hoe oud zijn de geciteerde werken? Wat is de oudste verwijzing?

- Zijn de verwijzingen positief of negatief? Is de auteur het eens met de geciteerde werken of worden ze bekritiseerd?
- Welke auteurs worden aangehaald? Zijn dat alleen grote canonieke auteurs?

Interview met Marijne van Dam

Tijdens de Regionale Meedenksessie in Amsterdam op 9 maart werd onder andere nagedacht over de rol van thema's in een nieuwe syllabus. Marijne van Dam was daarbij aanwezig. Haar zelf ontworpen lessen over onder andere ecofilosofie en coronafilosofie maken haar tot ervaringsdeskundige. Reden genoeg om Marijne te vragen naar haar ideeën.

Waarom heb je je aangesloten mee te denken over de vakvernieuwing?

Ik vind het belangrijk om het over de inhoud van ons vak te hebben en om ideeën uit te wisselen. Dat gebeurt eigenlijk te weinig. Het is mooi om andere opvattingen van collega's te horen. Impliciet heb ik allerlei ideeën die ik in de praktijk nastreef. Zo'n bijeenkomst over de toekomst van het vak zie ik ook als een mogelijkheid om deze ideeën te toetsen aan de consensus over het vak.

Daarnaast bestaat er bij het schrijven van een nieuwe syllabus ook een politieke discussie, waarbij het gaat om de vraag wat je articuleert om de waarde van je vak aan te tonen. Hoe zorg je ervoor dat filosofie een eigen vak blijft? Ik geef nu ook Nederlands en ik zie veel overlap. Enerzijds moet je dus emanciperen, anderzijds moet je bruggen slaan en vaardigheden aantonen.

Wat zijn de waarden die volgens jou kenmerkend zijn voor filosofie?

Die zijn enorm divers. Maar mijn leerlingen zelf zouden zeggen dat de grootste verworvenheid is dat ze meerdere perspectieven kunnen innemen en dat ze een open blik krijgen. Ik denk dat dat inderdaad de essentie is. Die openheid zorgt er ook voor dat er verbondenheid kan ontstaan.

Hoe bereik je dat in je lessen?

Ik ben nu weer bezig met socratische gesprekken. Leerlingen neigen dan heel snel naar een debat vol meningen. Ik zeg dan 'die mening is het toevallige resultaat van de invloed van je ouders en vrienden, laten we verder kijken'. Het socratisch gesprek vind ik wel de oervorm van filosofieonderwijs. Maar ik merk ook dat de school, of het type leerlingen op mijn school, me heeft gedwongen om cognitief voer te bieden. Leerlingen vinden een socratisch gesprek wel leuk, maar ze vragen zich af wat ze ervan leren. Het kan daarom goed zijn de vaardigheden expliciet te benoemen. Misschien ligt het ook aan de school waar ik lesgeef, maar filosofie moet meer zijn dan enkel het leren kennen van posities van filosofen.

Marijne van Dam studeerde theaterfilm en televisiewetenschappen in Utrecht en volgde vervolgens een master Filosofie van kunst en cultuur aan de UvA. Na eerst enkele jaren in de theaterwereld werkzaam te zijn geweest, stapte ze over naar het filosofie-onderwijs. Ze gaf les op College Hageveld in Heemstede en staat inmiddels al bijna veertien jaar voor de klas op het Vossius Gymnasium in Amsterdam. Naast filosofie geeft ze daar ook Nederlands. Als alles volgens plan verloopt, zal ze daarvoor volgend jaar haar eerste-graads bevoegdheid behalen.

“Het socratisch gesprek vind ik wel de oervorm van filosofieonderwijs.”

In de syllabus neemt die kennis nu wel een grote rol in.

Ja, en zeker bij het eindexamenonderwerp. Ik ben daar nu al in oktober mee begonnen. We zijn als filosofiedocenten veel bezig met wat moet. Ik zou graag meer ruimte willen voor dingen die een andere waarde hebben en inhaken op vragen van leerlingen. Ik ben nu toch heel erg bezig met welke filosofen ik nog moet behandelen. Dat is een verlies. Het examenthema is erg groot, waardoor je nooit de diepte in kan.

Dan blijft er in het examenjaar geen tijd over voor socratische gesprekken.

In de klas niet, maar ik ben wel met mijn leerlingen op filosofie-excursie geweest. Mijn zesde klas heeft een PO waarbij ze een essay op basis van een filosofisch onderzoek schrijven. Ze beginnen daar mee aan het eind van klas vijf. In klas zes gaan we dan met een schip vier dagen de Waddenzee op, waar ze een onderzoeksgroep hebben en socratische gesprekken voeren. Leerlingen uit de voormalige klas zes gaan mee als begeleiders.

Wat leuk! Een excursie waar leerlingen de waarde van filosofie ervaren?

Ja, echt super. De leerlingen zeilen mee. Het heeft een filosofische onzekerheid in zich. Je weet dat de wind en de stroming van invloed is, maar je weet niet waar je komt. Een van de eilanden waarschijn-

lijk, maar we gaan ook een keer midden op zee voor anker. Het is wel echt een excursie waar we bezig zijn met filosofie-onderwijs. Leerlingen lezen een aantal artikelen die ze hebben gekozen, ze voeren een socratisch gesprek, ze maken een mindmap over een hoofdstuk uit het eindexamenboek en interviewen een eilander. De laatste avond zijn we vaak op Vlieland. Daar maken we een vuurtje op het strand en presenteren ze hun onderzoeksresultaten.

Hoe sta je tegenover een syllabus waarbij de nadruk ligt op thema's in plaats van domeinen?

Het is een organische ontwikkeling. Toen ik veertien jaar geleden begon, werkte ik vanuit de domeinen. Ik merkte dat leerlingen niet de focus hadden, of dat het niet relevant genoeg was. Ik ben toen met de korte filmpjes van Durf te denken gaan werken. Totdat ze al die korte filmpjes zat waren. Nu werk ik in de derde en vierde klas thematisch. In de vijfde en zesde klas gebruik ik de domeinen.

Als thema doe ik bijvoorbeeld ecofilosofie. Daarbij gaat het om de plek van de mens in zijn oikos. 'Eco' verwijst in dit geval naar economie, ecologie en de spanning daartussen. Ik doe ook lichaam en geest. Dat vertaal ik in de lessen onder andere naar feminisme en Black Lives Matter.

Thema's zijn wel onderhevig aan verandering. Dat

blok eco-filosofie zal nog wel een tijd relevant blijven. Maar ik doe ook coronafilosofie. Dat kan nu nog net, maar het slijt wel. Als domeinen het uitgangspunt van de syllabus zijn, kan je daarbinnen thema's wel uitwerken. Maar het probleem is dat niet alles daarbinnen past.

Soms denk ik wel eens dat ik veel te ver ben gegaan in het kleien van mijn eigen programma, andere keren denk ik 'waar is de tijd?' Vroeger had ik nog wel eens een paar lessen over, maar dat overkomt me nooit meer.

Het uitwerken van eigen wisselende thema's kost natuurlijk ook een hoop tijd.

Ik ben steeds bezig met het aantonen van de relevantie van het vak tegenover leerlingen. Dat maakt het vermoeiend. Ik ben steeds aan het herontwerpen. Een thema gaat bij mij maximaal drie jaar mee. Dat is dubbel. Enerzijds is het niet leuk om de hele tijd hetzelfde te doen, het moet voor mezelf ook interessant blijven. Maar ik vind het soms ook wel echt pittig.

Zou een nieuwe syllabus hierin kunnen helpen?

De nieuwe syllabus kan dezelfde openheid hebben als nu, maar het gaat voor mij vooral om ontwerp-sessies. Het zou mooi zijn om met meer collega's samen te werken.

Is het met de huidige openheid mogelijk om in de lessen los te komen van de domeinen?

Die vrijheid is er. Als je alles maar afvinkt. Maar dat veronderstelt wel dat je als docent de ambitie hebt om zelf te gaan ontwerpen. Tegelijkertijd wil je ook een structuur die verantwoord is. Ik ben benieuwd of er een methode kan komen die recht doet aan de houvast die je als docent zou willen, en die tegelijkertijd ruimte geeft om actuele filosofische vraagstukken in te brengen. Ik mis zo'n methode wel. Nu maak ik mijn eigen werkboeken.

Bovendien is het überhaupt de vraag of je het over de actualiteit moet hebben. Andere docenten voelen die behoefte helemaal niet. Ik doe dat om de leerlingen het belang van het vak te laten zien en ze ermee te laten verbinden. Misschien is het mijn makke dat ik niet zou weten hoe je dat zonder die verbinding met de actualiteit kunt doen. Ik heb filosofie altijd betrokken op praktische zaken. Zelf ben ik ook vanuit kunst en cultuur begonnen met filosofie.

Diversiteit is ook een van de onderwerpen die centraal staat in het ontwerpen van een nieuwe syllabus. Hoe denk je daarover?

Als je ervoor kiest om de domeinen te behouden, zou je zeker een aantal denkers kunnen introduceren die afwijken van de oude witte mannen die nu de syllabus domineren. In mijn lessen over lichaam en geest laat ik ook Ubuntu heel summier langskomen. Een leerling gaf aan dat hij bij de verkiezingen

op een partij die Ubuntu hoog in het vaandel had staan. Het resoneert dus wel bij leerlingen, maar ik merk ook dat ik er nu te weinig diepgang in kan aanbrengen.

Ik vind het superbelangrijk dat die diversiteit erin komt. Ik doe dat nu op mijn eigen houtje en merk dat het materiaal er niet altijd is en ik heb hier op dit moment weinig kennis over. Voor ecofilosofie gebruik ik nu bijvoorbeeld ook een tekst van Jaap Tielbeke, dat is natuurlijk helemaal geen filosoof. Het zou heel fijn zijn als er een nieuwe, diverse canon is van primaire teksten die je kunt gebruiken. Ik heb het idee dat ik nu het wiel steeds opnieuw aan het uitvinden ben.

Interview met Hubertus Bahorie

“Laten we de leerlingen een lexicon der filosofische ontwikkeling opstellen!” Eén van de ideeën die Hubertus Bahorie opperde tijdens de Regionale Meedenksessie op 9 maart in Leiden. Dit gaf redactielid Chester Vacquier aanleiding om Bahorie nader te vragen wat zijn visie is op het filosofieonderwijs en zijn ideeën omtrent de vakvernieuwing.

Waarom heb je je aangesloten mee te denken over de vakvernieuwing?

Is het belangrijk dat er een vakvernieuwing komt?

Het huidige curriculum is 20 jaar geleden opgesteld. Sluit het nog wel aan bij wat de behoefte is? Ik denk dat er veel vragen zijn en onvrede is over de huidige vorm. De meest gehoorde is dat het eindexamen een *teaching to the test* is, bijna het tegenovergestelde wat we met filosofie willen bereiken. Is deze vorm wel geschikt voor het vak? We moeten het curriculum niet vernieuwen om het te vernieuwen. Wel van belang is de bereidheid om het curriculum opnieuw vorm te geven. Het is gunstig wanneer wij filosofen meedenken, anders worden wij speelbal, geen spelers. Pas als je een duidelijk visie hebt op je vak kun je er richting aan geven.

Kun je die vraag zelf beantwoorden? Wat is jouw onvrede?

De snelheid waarmee we door deze examenbundel heen moeten lopen, vind ik zonde. Begrijp me niet verkeerd, het ‘Goede Leven en de

Bahorie

Vrije Markt’ vind ik een fantastisch boek. Uiterst actueel en dus waardevol! Alleen jammer dat we in een jaar tijd alles behandeld moeten hebben. Leerlingen kunnen daardoor wel in korte tijd veel dingen uit hun hoofd leren, maar er is weinig ruimte om verdiepende gesprekken te houden. Als je ruimte wilt pakken, heb je twee jaar nodig voor de examenbundel. Leerlingen zeggen dan ook tegen mij: ‘Meneer, u heeft ons zo niet opgevoed. Meestal nemen we de tijd om over dingen na te denken en nu moeten we snel reproduceren.’

Hoe reageer je daar op?

Dat het klopt. Maar het is ook een belangrijke vaardigheid dat je jezelf (in een korte tijd) ergens in thuis maakt. Leren en studeren, ergens kennis van nemen, zijn evenzeer belangrijke vaardigheden.

De druk van het eindexamen kun je als een beperking zien. Als er beperkingen zijn, waar je niet snel iets aan kunt veranderen, kun je je daarvan slachtoffer maken. Je kunt ze ook zo onderzoeken dat je je voordeel daarmee kunt doen. Echter, als je alleen zo in het leven staat, ben je makkelijk beheersbaar. Daar moeten we ons tegen verzetten.

Hubertus Bahorie studeerde Cultureel Werk in Venlo, Filosofie in Nijmegen en volgde het World Teachers Program in Leiden. Hij werkte als Jeugd- en Jongerenwerker, HBO docent en voerde lange tijd een Praktijk voor Filosofie & Levenskunst. Van 2014 - 2018 zette hij zich als filosoof in voor de stad Delft. Inmiddels werkt hij 8 jaar voor Melanchthon Bergschenhoek en verzorgt er filosofieonderwijs in de bovenbouw van het vwo.

Hoe ziet dat verzet eruit? Een andere visie?

Het begint met de visie op filosofie, als schoolvak. Filosofie is praktijk. Nadenken is een vorm van handelen. Filosofie gaat ergens over. Het is geen abstracte hobby. Ik kan mezelf trainen op een bepaalde manier over dingen na te denken, zoals ik mijzelf ook kan trainen om met bepaalde situaties om te gaan.

“Als er beperkingen zijn, waar je niet snel iets aan kunt veranderen, kun je je daarvan slachtoffer maken.”

Wat is onderscheidend aan ons schoolvak ten opzichte van andere vakken?

Net zoals in ieder vak moet je ook bij filosofie een onderscheid maken tussen kennis, vaardigheden, houding en visie. Filosofische theorieën en methoden aanleren geeft kennis en vaardigheden. Maar zonder visie, krijgt die kennis geen context. Filosoferen geeft uitdrukking aan een verlangen naar wijsheid. Zonder dat verlangen zijn de methoden doelloos. Ons vak gaat over het ontwikkelen van een open, onderzoekende verwonderende houding. Openheid is essentieel voor filosofie.

Kun je dat laatste uitleggen?

We moeten zo open zijn dat we onderkennen dat onze eigen waarheden misschien onwaar kunnen blijken te zijn. Veel mensen staan wel open voor informatie en zijn goed in het leveren van kritiek,

maar minder goed in het leveren van kritiek op onszelf. Als filosoof – docent of leerling – ben je altijd een beginner – in het weten.

Openstaan is dus een voorwaarde om kritiek te kunnen leveren?

Ja, ieder standpunt dat zich vormt heeft een uitgangspunt. Zodra je dat uitgangspunt inneemt ga je dat denken verder uitwerken. Het is praktisch gezien handig om dat uitgangspunt eerst te voltrekken om te kijken waar dat heenleidt. Onderweg vergeten we vaak dat dat uitgangspunt een experiment was. Het vraagt wel wat om je inmiddels gevormde standpunten dan ter discussie te stellen.

Dit betekent dat als je morele verantwoordelijkheid naar dieren behandelt in de les dat leerlingen een week lang geen vlees mogen eten, om te experimenteren met nieuwe uitgangspunten?

Precies, dat maak onderwijs rijker. Onderwijs is niet alleen iets cognitiefs. Het gaat erom dat de filosofiedocent in zijn lessen en lesmateriaal werkt met en recht doet aan het strevende (willen), emotionele (voelen), lichamelijke (doen) en het cognitieve (denken) aspect van de leerling. Dan pas spreek je hun volledige ervaring aan en dring je door tot hun beleving.

Alleen nadenken over of het moreel verantwoord is om dieren te doden en op te eten, is niet genoeg. Zodra je een week lang geen vlees eet, doe je veel

meer beleving op waar je over kunt nadenken.

Een ander filosofisch experiment, ontwikkeld met mijn collega Joeri Pacolet, is dat de leerlingen een logboek schrijven over een digitale detox van een week. Dat is met huid en haar filosoferen.

Dergelijke ethische kwesties zijn natuurlijk al onder te brengen in het examendomein ethiek. Moeten we af van de opgestelde examendomeinen?

Aparte domeinen zijn wat mij betreft niet per se nodig. Ik stel voor disciplines rondom bepaalde vraagstukken als verschillende perspectieven bijeen te brengen. Dus niet toonaangevende visies centraal stellen, maar toonaangevende vragen.

Is de reeks aan toonaangevende vragen niet eindeloos?

Ja, natuurlijk. We moeten als vereniging het gesprek aangaan, de ongemakkelijke keuzes maken en op gezette tijden met elkaar hierover opnieuw in gesprek gaan. Welke vragen de aankomende vier jaar leidend gaan zijn, is ook afhankelijk van maatschappelijke ontwikkelingen. Deze toonaangevende vragen komen vervolgens terug en worden getoetst in de examens.

We moeten het keurslijf losmaken. Ik mis de mogelijkheid tot de filosofische expressie door een individuele leerling. Filosofie bereikt een hoger niveau als je in staat bent een goed stuk te schrijven.

Die mogelijkheid is er toch al in het school-examenprogramma? Iedere docent mag zelf bepalen hoe die eindtermen van de examendoelstellingen behandelt en toetst.

Jazeker. Sterker nog, ik heb mijn aantal PO's moeten terugschroeven omdat ik merkte dat leerlingen te weinig getraind waren om examens te maken. Wij filosofiedocenten hebben altijd last van die dans: tegelijkertijd de geschiedenis adequaat representeren én je eigen gedachten ontwikkelen. Dus niet één van de twee, maar beide. Waarom kun je niet alleen maar oorspronkelijk denken? Omdat je dan niet in een taal kunt spreken die gedeeld wordt door een grotere groep mensen.

“Ik stel voor disciplines rondom bepaalde vraagstukken als verschillende perspectieven bijeen te brengen.”

We moeten onze leerlingen voorbereiden op het zijn van een filosoof, door filosofische eigenschappen te ontwikkelen, waarbij ze een plaats innemen in de maatschappij. Deze filosofische eigenschappen kunnen ze dan toepassen als vader, moeder, werkgever, etc.

Dus het curriculum moet ruimte bieden voor persoonlijke begeleiding? Hoe ziet dat eruit?

Met leerlingen samen gaandeweg bijdragen aan een lexicon der filosofische ontwikkeling, bijvoorbeeld. Een soort portfolio. Dat is veel wendbaarder dan kant-en-klaar lesmateriaal. Als docent belichaam jij de filosofie. Naast klassikale lessen moet er ook

ruimte zijn voor individueel contact met de leerling. Kennis, vaardigheden, houding en visie krijgen daar levenskracht. Het is zinvol om tevens een jaar mentor te zijn van een filosofieklas. De rollen blijven verschillend, maar ze kunnen elkaar ook heel mooi aanvullen.

Hoe sta jij tegenover de diversifiëring van het curriculum?

Soms hoor ik in discussies omtrent diversifiëring het standpunt ‘als je nieuwe denkers in het curriculum wilt brengen, moeten er andere denkers weg.’ Ik vraag me af of dat echt zo is. Hoe komt het dat de parameters zo bepaald zijn? Hoezo kunnen we daar niet flexibel in zijn?

Als je kijkt welke denker je weg moet strepen om een Afrikaanse Ubuntu-denker erin te brengen, dan ben je een boekhouder. Waarom kan het niet en-en zijn, in plaats van of-of?

Een manier om te diversifiëren is om een keuze in te bouwen in het curriculum en het examenprogramma, om vandaaruit maatwerk te leveren. Geef de leerling de kans om een alternatief te kiezen op de bestaande canon. Uiteindelijk is maatwerk een oplossing op schaarste, zoals tijd. We kunnen ervan uitgaan dat we vier ethische stromingen moeten behandelen in acht weken tijd. Stel je nu voor dat we vijf ethische stromingen willen behandelen in acht weken tijd. Hoe ga je daar vorm aan geven? Je hoeft niet per se iedere week een andere stroming te behandelen. Je kunt ook het schema indelen aan

de hand van thema's. Moet ik per vraagstuk, filosoof of per stroming de weken indelen? Er zijn zoveel mogelijkheden!

Hebben wij filosofiedocenten wel genoeg kennis en kunde om bijvoorbeeld Ubuntu-filosofie te behandelen?

Haha, ik denk de meeste collega's niet. Laten we een begin maken. Dat is een mooi voorbeeld voor anderen, als wij filosofiedocenten daarmee beginnen. Het aangaan van een relatie met het onbekende vinden veel docenten lastig, maar wij filosofiedocenten niet.

Zouden niet-westerse denkers nu wel of geen verplichte kost moeten worden, in de lerarenopleiding of op de middelbare school?

We zouden ons moeten afvragen wat de rol van verplichting is in onze cultuur. Is dat om te waarborgen dat alle docenten rechtdoen aan de diversiteit van het filosoferen? Waarom moeten we het verplichten? Als het vanuit onszelf komt, is die verplichting niet nodig. Ik interesseer me bijvoorbeeld voor oosterse filosofie, maar niet iedere docent heeft daar iets mee. De docent moet dus wel zelf de ruimte voelen om zich erin te verdiepen. Het is aan bijvoorbeeld onze vereniging om die openheid te cultiveren.

Waar moeten we voor waken in deze vakvernieuwing?

Dat filosofie een zelfstandig vak blijft én we dwarsverbanden kunnen aangaan met andere vakken.

Ik wil dat iedere docent altijd op fundamenteel niveau mee kan blijven denken over de parameters van ons eigen vak. Gelukkig kan dat nu op democratische wijze.

Als we een nieuw toekomstbestendig examenprogramma willen maken, moeten we eerst zoveel mogelijk perspectieven toelaten om vervolgens te kijken wat er zich daaruit aftekent. Als we nu al perspectieven buitensluiten omdat het niet beheersbaar zou zijn, kom je niet tot een vernieuwing.

Heeft het examen een andere vorm nodig? Zo ja, welke?

Wisselende examenthema's zijn waardevol, maar of vier jaar het juiste ritme is, vraag ik mij af. Het aantal eindtermen is nu absurd. Ook het aantal vragen op het Centraal Examen is te groot. Dan spreek je alleen het snelle en automatische aan, wat psycholoog Kahneman Systeem 1 noemt. We zouden meer het langzame denken moeten aanspreken. Misschien moeten we een centraal examen hebben met vijf opgaven waaruit de leerling vier mag kiezen om te maken. Je kunt dan ook kiezen jezelf te profileren. Dan betrek je de wil en identificatie van de leerling erbij. Misschien minder makkelijk meetbaar, maar het moet wel een onderdeel zijn van examinering.

Waarom geven wij eigenlijk filosofie?

Om leerlingen de gelegenheid te bieden een rijkere beleving te creëren. Bijvoorbeeld door ze te leren ook andere 'waarheden' te ontbergen (*alètheia*) en eigen te maken dan die nu vanzelfspre-

kend lijken. Dan groeit de ontvankelijkheid. Dat is best belastend voor je brein, want er ontstaan nieuwe neurale paden. Dat ongemak verduren, is wat wij filosofen kunnen. En dat kunnen we onze leerlingen ook aanleren. Daarin verbeteren wij de wereld.

Interview met Caitlin Ionescu

Tijdens de Regionale Meedenksessie in Groningen op 28 februari werd hardop nagedacht over het vervangen van domeinen door thema's. Caitlin Ionescu is hier groot voorstander van. De domeinen in de huidige syllabus werken volgens haar vooral beklemmend.

Waarom heb je je aangesloten mee te denken over de vakvernieuwing?

Ik denk dat filosofieonderwijs achterloopt op de tijd. Niet zozeer inhoudelijk, maar vooral de manier waarop het vak gegeven wordt, met een grote nadruk op toetsing. Een veelgehoord tegenargument, dat we als docent onze toetsen naar eigen inzicht kunnen vormgeven, gaat voor mij niet op. Er is namelijk nog steeds een schriftelijk centraal examen. Zeker met de examens van afgelopen jaren is filosofie een vak geworden waarin je eindtermen moet stampen. Dat instrumentele denken zie ik ook terug als leerlingen mij vragen welke begrippen ze moeten kennen, en of ze een tekst überhaupt wel moeten lezen. Ik vind dat zo raar. Ik kan mij niet voorstellen dat dat ooit de bedoeling is geweest van ons vak. Ik wil graag terug naar wat de echte meerwaarde is van filosofie.

Wat is die meerwaarde volgens jou?

Leerlingen zelfstandig en kritisch leren denken. En dan met name over de vraag wie zij zijn als mens en hoe ze in de wereld staan. Ik vraag me ten eerste af of je dat bereikt door ze 77 eindtermen uit hun kop te laten leren. In de huidige eindexamens zitten wel vragen naar opvattingen van leerlingen, maar die lijken er enkel in te zitten voor de vorm. Ik denk dat er betere manieren zijn om zelfstandig denken, persoonsontwikkeling en verwondering te bereiken.

Die examendruk is er enkel in examenklassen. Bieden de andere jaarlagen meer ruimte voor goed filosofieonderwijs?

Ik zie dat verschil zeker. In de vierde klas voel ik ontzettend veel vrijheid. Leerlingen staan daar anders in het vak. Ze hebben een frisse blik en vinden alles interessant. In de zesde klas zitten leerlingen op hun laptop aantekeningen te maken en lijkt het ze niet boeien wie of wat ik ben, als ik maar kennis overdraag. Ze zijn wel geïnteresseerd, maar heel erg gefocust op het halen van hun examen.

Caitlin Ionescu heeft filosofie gestudeerd aan de RUG. Na haar bachelor begon zij aan de researchmaster, studeerde in dat kader een semester in Chicago. Hoewel ze dat heel leuk en leerzaam vond, zag ze na terugkomst geen heil meer in een academische toekomst en stapte over op de reguliere master. Ondertussen gaf zij bij verschillende vakken werkcolleges als student-assistent. Dat ging zo goed dat ze het advies van haar studenten opvolgde om het onderwijs in te gaan. Afgelopen zomer studeerde zij af aan de lerarenopleiding en inmiddels is zij filosofiedocent op het Praedinius Gymnasium in Groningen en het dr. Aletta Jacobs College in Hoogezand.

Hoe zien jouw lessen in de vierde klas eruit?

Op beide scholen stond er al een PTA vast toen ik er kwam. Ik zit daardoor enigszins vast aan de domeinen, maar ik probeer mijn periodes domeinoverstijgend in te richten aan de hand van centrale vragen die ik opdeel in subvragen. Als je vasthoudt aan de grenzen van de domeinen, neem je allerlei interessante zijpaden weg. Waarom zou je bijvoorbeeld niet inzoomen op Aristoteles' deugdethiek als je het hebt over de vraag wat de mens is? En waarom zou je het niet over karakter hebben, maar wel over emoties?

Heb je een voorbeeld van zo'n domeinoverstijgende vraag die in jouw lessen centraal staat?

In mijn vierde klas ben ik nu bezig met de vraag 'wie is de mens in collectief?' Daarin komt feminisme terug, maar ook utopiadelenken en existentialisme. Het mooie is dat je deze zaken in de les kunt bespreken aan de hand van dingen die in het echte leven gebeuren. Ook dat echte leven is niet in te delen in hokjes. Ik vind het bizar dat we dat in domeinen of toetsvragen dan wel proberen te doen.

Zo'n opdeling in hokjes en eindtermen zorgt wel voor een goede toetsbaarheid.

Het uitgangspunt moet natuurlijk niet zijn om onderwijs zo makkelijk mogelijk in te richten. Ik kan me niet voorstellen dat iemand het onderwijs

ingaat omdat het zo'n makkelijk beroep is. Ik denk dat elke filosoof, na het worden van een filosoof, anders in het leven is gaan staan en dat filosofie-docenten graag de vonk van verwondering willen doorgeven. Ikzelf hoop in ieder geval dat mijn leerlingen met een kritische en verfrissende blik naar de wereld en zichzelf gaan kijken. Het maakt me dan niet zoveel uit hoe ik dat bereik. In een volgende syllabus is nieuwe inhoud voor mij minder belangrijk dan dat we van het instrumentele onderwijs af gaan.

Hoe zou dat eruit kunnen zien in de syllabus?

Ik denk dat het het belangrijkste is om van de schriftelijke, kennisgerichte toetsen af te gaan. Ik zou het mooi vinden als we richting een essay-toetsing zouden gaan. Op de universiteit heb ik daar zelf de voordelen van gemerkt. Per vak kregen we daar kennisgerichte tussentoetsen en aan het eind schreven we een essay. Zelf ging ik pas werkelijk in interactie met de filosofen op het moment dat ik dat essay moest schrijven. Daarvoor is namelijk een heel andere vorm van kennisvergarig en vorming nodig dan bij kennistoetsen. Voor een essay moet je een tekst goed begrijpen en daarvoor moet je in dialoog gaan met iemand die er niet meer is. Bij een lastige stuk tekst moet je jezelf afvragen wat jij ermee zou bedoelen, gegeven de context waarin het geschreven is en gegeven andere delen van de

tekst. Dat heeft er altijd voor gezorgd dat ik het onderwerp waarover ik mijn essay schreef veel beter begreep dan de rest van dat vak. Het lijkt me heel mooi als we leerlingen ook zo'n proces gunnen. Dat is waar de ware filosofie plaatsvindt.

In een centraal examen nu wordt misschien gevraagd te beargumenteren of Plato's ideale staat een utopie of een dystopie is. Dat is gewoon een van de twee keuzes verdedigen. Dat is iets anders dan jezelf verhouden tot een probleem of jezelf afvragen in hoeverre je het eens bent met een filosoof en onderzoeken waar het punt van frictie zit.

Zouden we examens kunnen vormgeven als essays?

Ik was dit jaar op de Nederlandse Filosofie Olympiade. Bij het nakijken had ik maar bij enkele essays het idee dat de leerling echt iets te zeggen had. Dat geeft aan dat een essay als toetsvorm goed discrimineert. Ik zou het ook niet erg vinden als leerlingen op hun examen een essay mogen schrijven en een tekstenbundel erbij mogen houden. Waarom zou dat niet mogen? Ik zou het het leukst vinden als we het dan een periode over die teksten hebben gehad en ze op hun examen een aantal probleemstukken of citaten krijgen. Daarover schrijven ze dan een stuk waarin ze zich kritisch tot die citaten moeten verhouden.

“De huidige domeinen zorgen voor een inhoudelijke last van arbitraire grenzen. Wanneer leerlingen mij nu vragen wanneer we het over oosterse filosofie gaan hebben, moet ik me verontschuldigen dat we eerst nog een keer Kant, Plato en Aristoteles moeten doen.”

Zijn thema's een betere manier om de syllabus in te delen dan domeinen?

Ik denk het wel. Bij de Regionale Meedenksessie in Groningen hebben we dat idee uitgewerkt. We kwamen daar uit op een aantal thema's. Een daarvan was lichaam/brein/geest. Daarin kan je mensbeelden behandelen, maar je kunt het ook gebruiken om bijna-doodervaringen te bespreken of een zijpaadje naar medische ethiek in te wandelen. Een andere was mens/natuur/wereld. Als je met de huidige syllabus ecologie-filosofie zou willen behandelen, ligt het misschien voor de hand om dat bij ethiek te doen. Maar daarmee kap je de mogelijkheid af om het over de inherente verbondenheid tussen mens en wereld te hebben, want dat past beter bij wijsgerige antropologie. Met het thema mens/natuur/wereld is die mogelijkheid er wel. En je kunt het daarbij ook nog hebben over holisme en oosterse filosofie. Een ander thema dat ik graag zou terugzien is digitaal leven/techniek/technologie. Leerlingen van tegenwoordig leven bijna constant op social media. Het is belangrijk dat ze bij filosofie de kans krijgen te vertragen in het denken over hoe ze zich daartoe verhouden.

Is de ruimte om zulke onderwerpen te behandelen er niet nu ook al? Je gaf aan dat jij nu ook al vanuit domeinoverstijgende vragen werkt. Als je op die manier alsnog aan het eind van de rit de vereisten uit de syllabus

kunt afvinken, is er toch geen probleem?

Dat klopt, maar ik vraag me af waarom we die domeinen dan hebben. Het lijken alleen maar blokjes om het onderwijs in te kaderen. Ik merk dat op scholen vaak uit gemak gekeken wordt naar waar in het PTA welk domein getoetst wordt. De domeinen voelen daardoor eerder als een last dan als een toevoeging. Als we docenten de ruimte geven om binnen thema's te denken, zou dat juist niet als een last werken, maar geeft het ruimte en opent het wegen en mogelijkheden.

Kan een thema als mens/natuur/wereld niet als eenzelfde last ervaren worden? Wat is het verschil tussen een thema dat een docent verplicht moet behandelen en een domein?

De huidige domeinen zijn volgens mij te veel ingekaderd, er worden te veel grenzen aangegeven. Neem wetenschapsfilosofie. Er worden allerlei grenzen aangegeven. Je moet Popper, Lakatos en Kuhn behandelen. Met een thema kan je filosofen die nu actief zijn, en vaak ook niet gebonden zijn aan een domein, incorporeren. Ook bij thema's zal je misschien de last ervaren dat je nog iets moet behan-

delen, maar dat is een praktische last. De huidige domeinen zorgen voor een inhoudelijke last van arbitraire grenzen. Wanneer leerlingen mij nu vragen wanneer we het over oosterse filosofie gaan hebben, moet ik me verontschuldigen dat we eerst nog een keer Kant, Plato en Aristoteles moeten doen.

Ik ben dan ook erg blij met het nieuwe examenonderwerp voor vwo over mens en techniek. Het gaat volledig over fenomenologie en Merleau-Ponty komt er niet in terug. Dat is heel verfrissend. Als docenten worden wij geforceerd om ons te verdiepen in filosofen die we niet kennen en op een nieuwe manier naar ons vak te kijken. In de syllabus staat bijvoorbeeld een tekst van Maxine Sheets-Johnstone over de fenomenologie van de dans. Wanneer heb je het daar nu over in een klassiek programma wijsgerige antropologie? Dat kan misschien via Merleau-Ponty. Maar juist door het te doen via een moderne filosoof, laat je zien dat we bewust zijn van de ontwikkelingen in de wereld nu. Ik vind dat noodzakelijk omdat we onszelf anders vastbijten in een traditie die aan het uitsterven is.

Zijn er ook gevaren bij thematisch onderwijs?

Thematisch onderwijs laat de geschiedenis van de filosofie niet goed tot zijn recht komen. Filosofie is ook een vak met een historische traditie. Een historische benadering is heel leerzaam, want denkers staan nooit op zichzelf en reageren op elkaar. Beter nog dan puur thematisch onderwijs is, en dat is afgekeken van de bachelor in Groningen, om een

deel historische vakken en een deel themavakken aan te bieden. Ik denk dat het essentieel is om beide lijnen te hebben. Met een historische benadering laat je als docent zien dat er een niet te negeren geschiedenis is en wordt er een ander soort denken aangeleerd dan bij een thematische benadering. Leerlingen leren interacteren met een traditie die er al is, waardoor ze een hermeneutisch bewustzijn en een soort Bildung meekrijgen. In de thematische vakken kan je dan domeinoverstijgend en traditie-synthetiserend werken. Je zit dan niet gebonden aan tijd, plaats en context. Dat is van cruciale meerwaarde.

In de syllabus zouden deze twee vaardigheden dus moeten terugkomen?

Jazeker. Bij het historische deel is het logisch dat er bepaalde begrippen worden behandeld. Leerlingen leren daar de canon. Het gaat er om kennisreproductie en een hermeneutisch bewustzijn. In het thematische deel kan je iets met die canon gaan doen. Dan maakt het niet uit of je de categorisch imperatief kunt opnoemen, als je maar zelf een eigen standpunt kunt innemen en je kunt verhouden tot de achterliggende vraag achter de categorisch imperatief. Als je afwisselend historisch en thematisch te werk gaat en dit als zodanig benoemt, laat je ook de leerlingen weten dat er verschillende leerdoelen verwacht worden.

De Jonge Denkers

Wat mist er volgens scholieren in de examendomeinen of het curriculum? Deze vraag stelde de redactie van Spinoza! aan de Jonge Denkers.

De grens over

Eline Fennis (Hermann Wesselink College)

Socrates, Descartes, Nietzsche en Kant, allemaal Europese namen. Laten die namen nou exact hetgene zijn wat ik vind dat er verkeerd is met het huidige filosofie curriculum. Er mist niet-westerse filosofie. Tussen neus en lippen door heeft mijn docent mij verteld dat in China, Japan en in het Midden-Oosten enorm veel gefilosofeerd werd (en nog steeds wordt gedaan) en dat zij het jammer vindt dat we daar geen tijd aan kunnen besteden. Dat vind ik ook jammer. Ik denk namelijk dat het heel interessant is om belangrijke filosofische vraagstukken te leren kennen door andere ogen dan de westerse filosofie. Hoe leuk zou het zijn om Socrates te kunnen vergelijken met bijvoorbeeld Kitaro Nishida? Het is juist goed om andere, niet-westerse, gedachten

te leren kennen. Zo stellen filosofen aan de andere kant van de wereld natuurlijk andere vragen dan wij. Door hen te behandelen leren we andere normen en waarden kennen en gaat er letterlijk een wereld voor ons open.

Niet alleen in het Midden-Oosten, Europa en Azië wordt er gefilosofeerd, maar over de hele wereld. Alleen is er weinig bekend over bijvoorbeeld Zuid-Amerikaanse filosofen of Afrikaanse denkers. Door de blik op school al te verruimen naar de wereldse filosofie, wordt de rest van de filosofie in het westen ook gedwongen meer aandacht te vestigen op niet-westerse-filosofie. Door niet-westerse filosofie toe te voegen in het eindexamen domein of het curriculum komen leerlingen in aanraking met andere culturen en gedachten. Mensen over de hele wereld filosoferen al jaren, maar waarom leren wij bij het vak filosofie maar een heel klein percentage van al die filosofie?

“Hoe leuk zou het zijn om Socrates te kunnen vergelijken met bijvoorbeeld Kitaro Nishida?”

Inleven in andere tijden

Fabienne Touset (Melanchthon Bergschenhoek)

Tijdens mijn filosofielessen dacht ik na over wat er anders kan in het filosofie-curriculum en heb ik opgelet wat ik eventueel verbeterd zou willen zien.

Toen ik dat deed is mij opgevallen dat we vooral filosofen van vroeger behandelen. En ik merk vaak dat wanneer we iets van die filosofen bespreken, ik me niet volledig kan inleven. Zeker van filosofen van langer geleden weet ik niet precies hoe ze leefden en waar ze precies op gericht waren. Ook al hebben we wel een aantal bronnen van die tijd, toch kan ik me niet volledig inleven. Niet zoals ik me kan inleven in iemand die in de 20e eeuw leefde en in de 21e eeuw leeft, waarbij ik weet hoe het leven er in deze tijd ongeveer uitziet. Wanneer we een filosoof behandelen die recenter leeft of geleefd heeft kan ik me makkelijker inleven in diegene.

“Wanneer we een filosoof behandelen die recenter leeft of geleefd heeft kan ik me makkelijker inleven in diegene.”

Daar komt bij dat er vroeger andere opvattingen waren over de wereld. Nieuwe ontdekkingen kunnen bijdragen aan de tijdgeest van nu. Ze hebben invloed op de kijk van mensen op onderwerpen als levenskunst, antropologie en ethiek.

Ik hoef dus niet per se een geheel nieuw onderwerp in het huidige filosofie curriculum, maar ik zie het meer als een toevoeging. Dat verschillende onderwerpen ook worden behandeld vanuit de huidige tijdgeest.

“Descartes’ opvattingen zijn in onze lessen behandeld, maar nooit die van Mary Midgley.”

Meer vrouwelijke filosofen

Suus Zethof (Het 4e Gymnasium Amsterdam)

“Cogito ergo sum.”

Dit is een beroemde uitspraak van Descartes. Je kent het vast wel.

Gedachten en uitspraken zoals die van Descartes leer je tijdens de filosofieles. Het is onderdeel van het filosofie curriculum. Natuurlijk worden er ook veel andere filosofen behandeld. Neem bijvoorbeeld Plato en Aristoteles.

Misschien heb je het nog niet doorgehad, maar alle filosofen die ik net heb genoemd zijn mannen. Ook wanneer ik verder probeer na te denken komen er alleen mannelijke filosofen bij me te binnen. Vrouwelijke filosofen ken ik haast niet.

Ik ken ze haast niet, omdat ik in mijn filosofielessen nauwelijks over ze leer. Ze ontbreken in het filosofie curriculum. En waarom? Ik heb geen idee. Daarom ben ik wat over vrouwelijke filosofen gaan opzoeken, want ik ben er zeker van dat er ook vrouwen zijn/waren met een interessante en filosofische kijk op de wereld.

Neem bijvoorbeeld Mary Midgley. Ze had het bijvoorbeeld over dierenrechten. *“Dieren zijn net als de mens delen van het universum en ze hebben evenveel recht op hun deel van onze planeet. Ze zijn er niet louter ten dienste van ons. Ze behoren tot dezelfde groep als wijzelf. Wij vormen een kleine minderheid in vergelijking met hen. Het lijkt me redelijk dat we hen serieus nemen.”* (1)

Zij dacht blijkbaar heel anders over dit onderwerp dan Descartes, die zei dat dieren geen ziel hebben en meer op een machine lijken. Zijn opvattingen zijn in onze lessen behandeld, maar nooit die van Mary Midgley.

Vrouwen zijn net als mannen delen van het universum. Ook hun mening moet worden behandeld, want die doet niet onder voor die van de man. Ik moest zelf zoeken naar het gedachtegoed van vrouwelijke filosofen, zoals Mary Midgley, maar het lijkt me het beste als ook de vrouwen worden opgenomen in het huidige filosofie curriculum.

(1) Citaat van Mary Midgley. Geraadpleegd op https://nl.wikipedia.org/wiki/Mary_Midgley

Filosofie als persoonsvorming

Merel Hoffmann (Stedelijk Dalton lyceum Overkampweg)

Tijdens de lessen filosofie komen er veel filosofen en stromingen voorbij. Van de originele filosofen uit het oude Griekenland, tot de moderne filosofen uit de twintigste eeuw en toch zijn deze vakmensen en hun gedachten niet hetgeen waar het zozeer allemaal om draait. Natuurlijk bouw je de kennis op om in het laatste jaar te slagen voor je examen filosofie, maar hetgeen waar het vooral om gaat naar mijn mening, is het kritisch en voor jezelf leren nadenken. Je vormt over alle uiteenlopende opvattingen die je voorgeschoteld krijgt je eigen mening. Er is niets of niemand die jou vertelt dat je het ergens mee eens moet zijn, je mag je mening uitspreken. Toch kan het curriculum op bepaalde punten nog beter worden gemaakt. Zo kan er bijvoorbeeld meer aandacht worden besteed aan de minder bekende filosofen en stromingen of de filosofische ideeën die minder ‘geaccepteerd’ worden. Door af te stappen van de bekendere en misschien op het moment wel de meer standaard ideeën, kan een nog breder denkkader worden ontwikkeld, iets wat in mijn gedachte alleen maar positieve kanten bezit. Daarnaast kan naar mijn mening de filosofie meer gekoppeld worden aan actuele onderwerpen.

Zo kan er worden getoond dat de filosofie wel degelijk nuttig is in onze maatschappij. Alhoewel filosofie dus een vak is waarin veel onderwerpen worden behandeld, zie ik dat deze stof vooral een meer ondersteunende rol heeft. Filosofie laat jezelf ontwikkelen, niet alleen op educatief maar ook op persoonlijk niveau. Om dit nog beter te bereiken, kan een uitbreiding in stof alleen maar helpen.

“Zo kan er worden getoond dat de filosofie wel degelijk nuttig is in onze maatschappij.”

Het Krijtje: Wibbo van Lanen

In de rubriek 'Het krijtje' krijgt iedere Spinoza! Een docent de ruimte om te reflecteren op zijn of haar eigen lespraktijk.

Zo vaak neem ik niet de tijd om grondig te reflecteren op mijn eigen werk. Wel eens af en toe zo een beetje op de fiets terug naar huis. Over wat er beter kon of waarvan ik meer wil. Of in de vakantie, op grote afstand van de volgepropte weken. Dan denk ik opnieuw na over wat ik eigenlijk met het vak wil bereiken en of wat ik doe daarbij aansluit. En dan komt er soms een nieuw plan of dan bedenk ik dat ik voor een antwoord opnieuw met mijn leerlingen in gesprek moet.

Maar voor echte reflectie is een aanleiding van buiten nodig. Bijvoorbeeld een gesprek met een collega-filosofiedocent, iemand die me wakker schudt met zijn of haar inspirerende lesideeën of werkvormen of met wie ik samen een filosofieprogramma ontwikkel. Of een vergadering waarin de rector aankondigt dat met een verdere daling van de leerlingen-aantallen ook kleine vakken zoals filosofie op de tocht komen te staan.

Het duurde even voordat tot me doordrong wat er werd gezegd. Dat het vak onder druk staat. Want dat is nu voor het eerst voelbaar.

Misschien had ik beter moeten weten. De uitspraken van de rector confronteren me nogal radicaal met de vraag of ik het erg vind om deze baan te verliezen.

Zeg dat. Er zijn genoeg minpunten die ik kan opnoemen, maar ze wegen niet op tegen alle waardevolle aspecten van deze job. Door de waan van alle dag verlies ik gemakkelijk mijn grondcommitment uit het oog. Maar doordat mijn baan niet langer vanzelfsprekend is, realiseer ik me des te sterker, opnieuw, waarom ik dit werk graag doe. En waarom we een vak hebben waarvoor ik het graag opneem tegen alle efficiëncyslagen in.

En dan koester ik de heftige discussies in de klas waarbij er voor alle betrokkenen echt wat op spel stond. De Avond van de Filosofie waarop leerlingen van twee verschillende scholen in gemengde groepen hun eigen filosofische standpunten verkondigden. En alle individuele gesprekken met leerlingen over de stof waarbij ze echt graag wilden weten hoe het nou zit. En graag wilden zeggen dat ze het niet met deze filosofen eens zijn.

Maar het meest van alles koester ik de sfeer in de klas en de band die je met leerlingen opbouwt.

Goed, ik ben dus wakker geschud. Maar hoe dan ook, er valt altijd nog wat te sleutelen aan mijn lessen. Aan deze geruststellende gedachte houd ik me voorlopig maar vast.

Beste Baruch...

De redactie van Spinoza! heeft twee vragen - geheel in het teken van deze editie - voorgesteld aan alle filosofiedocenten. De namen van de personen die reageerden zijn vervangen door letters.

Poll: Moet filosofie een wisselend

examenonderwerp blijven hebben?

- Ja: 26 stemmen
- Nee: 0 stemmen

Wat moet er echt in (of juist uit) het nieuwe examencurriculum?

A: Sociale en politieke filosofie moet echt in het nieuwe examencurriculum vwo. Het curriculum van havo moet vooral niet verder worden uitgebreid, want het is al krap voor twee jaar. Verder vind ik dat diversificatie en actualisatie niet moet leiden tot het dichttimmeren van een eventueel nieuw curriculum. Een groot voordeel van ons huidige examenprogramma vind ik de relatief grote vrijheid die je als docent hebt om aan- en in te vullen.

Reactie op A: ja helemaal mee eens. Ik vind de vrijheid om in te spelen op interesses en vraagstukken van leerlingen heerlijk. Die ruimte heb ik op het vwo nu. Op havo niet, dat is al te vol.

B: Milieu-ethiek lijkt me een goede aanvulling. Is erg actueel.

C: Niet-westerse filosofie lijkt mij een goede aanvulling!

D: Logica en taal filosofie mogen niet ontbreken zodra we ons vak een stevige basis en relevantie voor bèta- en alfa-vakken willen geven.

Reactie op D: Ja, en dan als aanvulling en versterking op en van de verplichte retorica-onderdelen van Nederlands zodat we niet hetzelfde doen, maar filosofieleerlingen extra vaardigheden meegeven!

E: Ik zou een stuk metafysica een hele interessante toevoeging vinden. Daar zou best wat voor mogen wijken wat mij betreft zoals sociaal-politieke filosofie of wijsgerige antropologie, maar dat is wellicht ook omdat ik in de onderbouw al best veel ruimte heb voor deze domeinen. Daarnaast ben ik van mening dat we ook niet enkel maatschappij-

kritische of hedendaagse problematiek moeten willen behandelen, omdat dit volgens mij voortkomt uit een zeker hedendaags nut-denken: "het moet wel nuttig zijn". De waarde van het vak zit wat mij betreft niet (per se) in het (economisch/maatschappelijk) nut ervan. Juist door bijvoorbeeld fundamentele, metafysische problemen, zij het van tijd, ruimte, beweging, zijn of niet-zijn, te kunnen behandelen, is het denk ik mogelijk om het wereldbeeld van de leerlingen op een ander niveau van replek te voorzien en hen de kans te geven op fundamenteeler niveau kennis te maken met de wereld waarin we leven.

Reactie op E: Als we metafysica al zouden toevoegen, laat het dan alsjeblieft niet gebeuren op de manier waarop traditionele metafysici een wereldbeeld bedeneerden en zich zo lieten begoochelen door de taal, maar door de aandacht te richten op begrippen tijd, ruimte en causaliteit, zoals deze met de moderne wetenschappen gestalte krijgen, met relativiteitstheorie en kwantummechanica.

F: Ik stel voor een klein beetje esthetica (mimesis, expressie, formalisme) in het curriculum, bijvoorbeeld als eindterm. Dit is te verbinden aan een excursie naar een museum, of leerlingen op straat laten zoeken naar schoonheid aan de hand van de theorie? Nu komen op sommige scholen leerlingen van school zonder te beseffen dat denken over schoonheid ook bij filosofie hoort. Maar ja, al die wensen hierboven samen zorgen voor minder vrije ruimte.

Het gesprek is een geredigeerde versie van een reactie op de kwestie, die geplaatst werd op het Algemene Forum, dat te vinden is op www.vfvo.nl/forum.

Heeft u ook een kwestie? Stuur hem op naar spinoza@vfvo.nl of post hem zelf op het VFVO forum of in de Filosofiedocenten facebookgroep.

Agenda

<i>Organisatie</i>	<i>Evenement</i>	<i>Datum</i>	<i>Waar</i>	<i>Link</i>
VFVO	Studiedag	Vrijdag 30 september 2022	Utrecht	vfvo.nl